

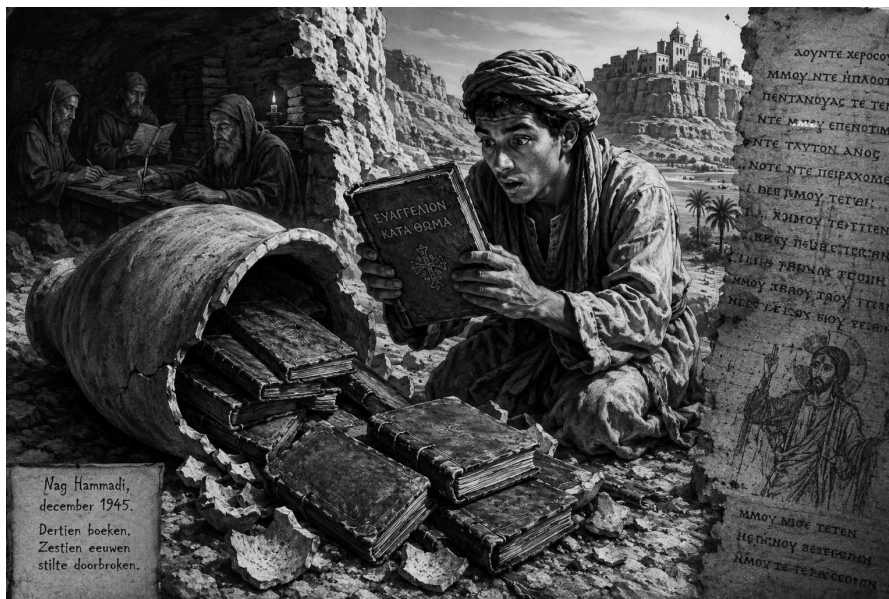
De gebroken spiegel

Een leesbare gids door de gnostiek, van de vondst bij Nag Hammadi tot de verhalen die buiten de Bijbel bleven

Over de opzet

Dit boek heeft twee stemmen die elkaar afwisselen. De eerste is een heldere analyse die uitlegt en ontnecht. De tweede bestaat uit korte essays die de stof laten voelen in plaats van haar te verklaren. Die essays groeperen zich rond de grote mythe, waar de figuren het dichtst bij eigen ervaring komen, maar duiken ook op waar de latere geschiedenis van de teksten zelf persoonlijk wordt: bij een stem die niet gehoord werd, bij een naam die de geschiedenis verkeerd heeft neergezet, bij de vraag waarom dit ons nu nog raakt. De belofte is een leesbare kaart van de gnostiek, met daarbij de eerlijkheid dat elke kaart een keuze is van wie haar tekende.

Deel I. De vondst

Introductie: Een scheur in de tijd

In december 1945, vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog, reed een jonge Egyptische boer genaamd Muhammad 'Ali al-Samman op zijn kameel naar de voet van de Jabal al-Tarif, een imposante zandstenen klif langs de Nijl vlak bij het dorp Nag Hammadi. Hij was samen met zijn broers op zoek naar sabakh — een stikstofrijke, donkere aarde die ze als meststof op hun velden gebruikten.

Terwijl ze bij de rotsen groeven, stuitte hun houweel op iets hards. Geen rotsblok, maar een grote, verzegelde kruik van rode klei, een halve meter hoog.

Muhammad 'Ali aarzelde. In de lokale verhalen bewaken djins — woestijngeesten — de plekken waar oude schatten begraven liggen. Wat als hij de kruik zomaar openbrak en een vervloeking ontketende? Maar aan de andere kant: wat als de kruik vol zat met goud?

De zucht naar goud won het van de vrees voor geesten. Met zijn houweel sloeg hij de kleikruik aan stukken.

Er kwam geen goud tevoorschijn. Er kwam ook geen djin uit de scherven tevoorschijn. Wat er uit de stoffige buik van de kruik rolde, waren dertien in bruin geitenleer gebonden boeken. Oude, rafelige bundels papyrus, beschreven met een elegant Koptisch handschrift. Teleurgesteld nam Muhammad 'Ali de boeken mee naar huis, waar zijn moeder de eerste bladzijden gebruikte om de oven aan te steken.

Ze konden niet vermoeden dat ze de grootste tekstvondst van de twintigste eeuw in handen hadden. Wat in die woestijnkruik bewaard was gebleven, was niets minder dan een alternatieve bibliotheek uit de begindagen van onze jaartelling: teksten van denkers, zoekers en mystici die door de officiële kerkgeschiedenis al zestien eeuwen lang als 'kettters' uit het geheugen waren gewist.

In dit eerste deel volgen we het spoor van deze teksten. Hoe kwamen ze in de grond terecht? Welke avontuurlijke reis legden ze af naar de leeszaal van de wetenschap? En vooral: wat gebeurt er met ons beeld van het verleden als de stemmen die destijds werden gesmoord, ineens weer zelf het woord nemen?

Hoofdstuk 1: Een kruik in de woestijn

Wanneer u denkt aan oude religieuze teksten, stelt u zich vaak plechtige bibliotheken voor, of marmeren paleizen waar geleerden in alle rust perkamenten overschrijven. Maar de geschiedenis van de verzameling die we nu kennen als de Nag Hammadi-geschriften, leest veel meer als een thriller over geheimen, angst en een gehaaste opruimactie.

Om te begrijpen hoe vijftienhonderd jaar oude boeken in een kleikruik onder een rotswand belandden, moeten we terug naar het Egypte van de vierde eeuw.

De schaduw van de bisschop: 367 n.Chr.

In het jaar 367 n.Chr. schreef Athanasius, de machtige bisschop van Alexandrië, zijn jaarlijkse paasbrief aan de gelovigen in zijn bisdom. Op het eerste gezicht leek het een routineus schrijven, maar een van de passages daarin zou de loop van de westerse geschiedenis veranderen.

Bisschop Athanasius stelde een harde grens. Hij stelde een lijst op van precies zevenentwintig boeken — wat wij nu kennen als het Nieuwe Testament — en verklaarde dat alleen déze boeken heilig waren en dat alle andere geschriften gevaarlijk en 'kettters' waren. Zijn instructie was meedogenloos helder: boeken die niet op de lijst stonden, moesten worden vernietigd en verbrand.

Voor de kerk in opbouw was dit een kwestie van orde en eenheid. Maar voor wie anders dacht, betekende het dat de poorten zich sloten.

De monniken van Pachomius

Slechts een paar kilometer verwijderd van de rotsen bij Nag Hammadi lag in die tijd een van de oudste kloosters ter wereld, gesticht door de monnik Pachomius. De monniken in dit klooster leefden een sober en gedisciplineerd leven, maar hun bibliotheek was verrassend rijk en veelkleurig.

Zij lazen niet alleen de teksten die door de bisschoppen in Alexandrië goedgekeurd waren. In hun studiezalen circuleerden ook diepzinnige, poëtische en soms raadselachtige verhalen over de oorsprong van de wereld, de innerlijke goddelijke vonk en de verborgen uitspraken van Jezus.

Toen de paasbrief van Athanasius in het klooster arriveerde, ontstond er paniek. De controleurs van de bisschop konden elk moment op de stoep staan om de bibliotheek te inspecteren en illegale boeken in de oven te gooien.

Iemand in dat klooster — we zullen nooit weten wie het precies was — weigerde om deze kostbare geschriften aan het vuur prijs te geven. De dertien bundels werden zorgvuldig ingebonden in leren omslagen, meegenomen naar een afgelegen plek bij de rotswand van de Jabal al-Tarif, in een stevige kleikruik gestopt en met hars afgesloten.

Het was een daad van stil verzet. En een gok die vijftienhonderd jaar later wonderwel goed bleek uit te pakken.

Wat lag er precies in de kruik?

Toen de stofwolken van de vondst in 1945 waren opgetrokken, bleek de inhoud van de kruik een complete bibliotheek op zich te zijn. In totaal ging het om tweeënvijftig afzonderlijke teksten, verdeeld over dertien codices (de voorlopers van onze hedendaagse boeken).

Wat maakt deze vondst zo bijzonder?

- **Vertalingen van oude Griekse originelen:** De teksten zijn geschreven in het Koptisch (het Egyptisch uit de late oudheid, geschreven met het Griekse alfabet). Het zijn vierde-eeuwse vertalingen van teksten die oorspronkelijk al in de tweede en derde eeuw in het Grieks waren geschreven.
- **Een enorme veelvormigheid:** De kruik bevatte niet één vastomlijnde 'gnostische bijbel', maar een kleurrijke verzameling. Er lagen evangelies in (zoals het Evangelie van Thomas en het Evangelie van Filippus), maar ook filosofische verhandelingen, poëtische mythen, en zelfs een stukje vertaling van Plato's Staat.
- **Geen eenheidsworst:** de teksten spreken elkaar soms tegen en laten zien dat de vroege zoekers helemaal geen strak georganiseerde sekte vormden, maar een beweging van heel uiteenlopende denkers die op zoek waren naar gnosis: het directe, innerlijke kennen van het goddelijke.

Een bewaarde spiegel

De monniken die de kruik begroeven, hoopten waarschijnlijk dat ze de boeken een paar jaar later weer op konden graven, als de storm van de bisschop zou overwaaien. Dat gebeurde nooit. De kerk consolideerde haar macht, de canon kwam vast te staan, en de kruik bleef onder het zand rusten.